

ПРИНЦИПИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЯК САМОСТІЙНА ЮРИДИЧНА КАТЕГОРІЯ

Актуальність порушеної теми пов'язана з відсутністю у науковій літературі та законодавстві України визначення та аналізу категорії принципів правового регулювання, яка, на наш погляд, є об'єктивно існуючим юридичним явищем, що не отримало досі свого концептуального дослідження. Така прогалина перешкоджає використанню функціонального потенціалу принципів правового регулювання та створює проблему їх розмежування з іншими поняттями, зокрема, з принципами права.

Вітчизняні та зарубіжні праці, присвячені дослідженню загальнотеоретичної моделі принципів правового регулювання як самостійної юридичної категорії, відсутні. До праць, у яких порушувалося питання принципів правового регулювання, слід віднести праці А. І. Бобильова, Т. О. Затолокіної, А. М. Колодія, М. Ю. Осипова, Р. Л. Іванова, К. П. Уржинського, В. Шишкіна. Як наслідок, принципи правового регулювання не вважаються самостійним юридичним явищем, яке має реальне значення, і продовжують по традиції залишатися практично недослідженою другорядною категорією, ані властивості, ані ознаки та значення якої дотепер не досліджені.

Метою цієї статті є встановлення змісту принципів правового регулювання, їх істотних властивостей та значення. Для цього сформульовані такі завдання: 1) обрати методологічну основу дослідження; 2) дослідити висновки А. М. Колодія щодо принципів правового регулювання; 3) надати власне бачення змісту цих принципів; 4) сформулювати власне визначення та встановити істотні властивості принципів правового регулювання.

Необхідно зазначити, що дослідження принципів правового регулювання повинно відбуватися на певній методологічній основі. На наш погляд, дослідження конструкції принципу правового регулювання слід розпочинати зі зв'язування сутності понять «правове регулювання», «механізм правового регулювання» та зв'язку принципу правового регулювання з цими поняттями, адже логічно припустити, що словосполучення «принцип правового регулювання» виражає зв'язок певного принципу з поняттям правового регулювання, інакше — принцип (виступає присудком) характеризує правове регулювання. Отже, такий принцип, враховуючи саме сутнісне навантаження цього поняття, означає основні положення, особливості, сутність цього правового регулювання. Дослідники переважно не покладають у методологічну основу своїх досліджень вищевказаний зв'язок принципів правового регулювання з правовим регулюванням. Єдиний, хто відчув такий зв'язок, — А. М. Колодій, проте він не досліджував ці аспекти глибоко, оскільки його монографія присвячена принципам права, які дослідник не ототожнює з принципами правового регулювання (наш аналіз висновків А. М. Колодія викладено нижче).

Сучасна юридична наука широко оперує терміном «правове регулювання» [1]. Власне, в умовах насиченого соціального життя, панування позитивної концепції праворозуміння, правове регулювання як цілеспрямований вплив на різноманітні суспільні відносини набуло величезного значення. На підставі аналізу спеціальної літератури ми можемо визначити правове регулювання як здійснюваний за допомогою юридичних засобів вплив держави і, у встановлених випадках, громадянського суспільства на суспільні відносини з метою їх певного впорядкування, охорони і захисту [2, 282; 3, 263; 4, 209].

В. М. Семенов зауважив, що «нерідко принципи права називають і вважають принципами правового регулювання. Це вірно лише частково» [5, 27]. На думку А. М. Колодія, принципи права та принципи правового регулювання не можна ототожнювати, оскільки принципи правового регулювання — «це принципи зовсім іншого рівня, форми, соціального спрямування дії права» [6, 37]. В триланковій системі принципів А. М. Колодія на першій позиції знаходяться загальносоціальні принципи; на другій — власне принципи права (системні і структурні); і на третій — принципи правового регулювання [6, 38–39]. Далі А. М. Колодій поглиблює уявлення про принципи правового регулювання: «Загальноправові, міжгалузеві, галузеві, принципи інститутів права, структури права (загальносоціального і юридичного, публічного і приватного, регулятивного і охоронного, матеріального і процесуального, об'єктивного і суб'єктивного), що відбиваються у принципах правоутворення, правореалізації і правоохорони, слід вважати принципами правового регулювання. Така якість цих принципів відображає особливу залежність їх від сутності права, специфіки правового регулювання суспільних відносин, що теж їх об'єднує та наближає один до одного. Отже, принципи правового регулювання — специфічно юридичні принципи, які виражають характер регульованих відносин (предмет), зміст регулювання (його сутність) і його засоби (методи)» [6, 109–110].

На перший погляд, зазначене містить у собі суперечність — так, спершу мова йде про необхідність розмежування двох категорій, а потім все різноманіття принципів права називається принципами правового регулювання. Проте це було б суперечністю, якщо би А. М. Колодій не зробив зауваження, що принципами правового регулювання є ті принципи права, що «відбиваються у принципах правоутворення, правореалізації і правоохорони». Саме це і дозволяє вважати, що автор розуміє принципи правового регулювання у контексті їх зв'язку з інститутом правового регулювання, зокрема, його механізмом (саме в цьому полягає методологічна основа пізнання А. М. Колодієм сутності принципів правового регулювання. Автор і сам відзначив залежність принципів правового регулювання від специфіки правового регулювання). Такий висновок підтверджується тим, що правове регулювання як вплив держави на суспільні відносини охоплює стадію правоутворення, правореалізації та правозастосування.

Оскільки А. М. Колодій виразив своє бачення змісту принципів правового регулювання досить коротко, є необхідність їх більш детального аналізу. Подальший аналіз викладення А. М. Колодієм сутності принципів правового ре-

гулювання дозволяє зробити такі висновки: принципи правового регулювання — «це принципи зовсім іншого рівня, форми, соціального спрямування дії права» (ніж принципи права — наша примітка). Можна припустити, що А. М. Колодій розмежує принципи права та принципи правового регулювання, радше, за формою, аніж за їх сутнісним змістом, вважаючи, що вони є однакової сутності, проте знаходяться на різних «рівнях». На нашу думку, мається на увазі певне функціональне перевтілення принципів права у принципи правового регулювання під час застосування принципів права у конкретній юридичній ситуації. І, дійсно, автор відзначає, що принципи правового регулювання спрямовані на врегулювання конкретних життєвих ситуацій [6, 39], розуміючи принцип правового регулювання як принцип права конкретної, активної дії, тобто той, який застосовується для вирішення конкретної юридичної ситуації, а принцип права — як декларативний «шаблон», пасивну конструкцію, проголошену для загального відома. Тобто принципи правового регулювання, вважає вчений, — це принципи права у їх реальному індивідуальному застосуванні. На перший погляд така позиція є логічною, особливо з урахуванням значної трансформації («усіченості») призначення сучасних принципів права України (коли єдино реальним призначенням принципів права залишається виконання ними ролі орієнтиру для формування законодавчої бази, для правореалізації та гармонізації національних законодавств [7]). Проте саме у цьому аспекті, як нам здається, приховано протиріччя — річ у тому, що і принципи права навіть у разі їх реального, хоч би й «усіченого», застосування є конкретними та динамічними (більше того, до цієї динамічності та гнучкості у праві вони й покликані).

На нашу думку, принцип правового регулювання — це узагальнення численних механізмів правового регулювання, які можуть бути застосовані; це певна модель правового регулювання. Принципи правового регулювання містять конкретний спосіб правового регулювання правовідносин, чітко визначений спосіб реалізації та застосування встановлених прав та обов'язків — принцип нормативного регулювання, принцип свободи договору (тип правового регулювання); судового захисту цивільного права та інтересу; диспозитивності, імперативності (методу правового регулювання); принцип аналогії права. Тут треба згадати слова С. С. Алексєєва, який, досліджуючи загальні дозволи та заборони у праці, спочатку хотів охарактеризувати їх як юридичні принципи, проте дійшов висновку, що це є різні, самостійні феномени, які мають у ключовій матерії ключове значення (тому однопорядкові). На відміну від принципів права, загальні регулятивні засади належать не до фактичного змісту, а безпосередньо до регулятивної сторони права. Отримуючи різний статус у праві, принципи права зупиняються на інтелектуальній стороні права, а загальні регулятивні елементи у його вольових засадах стають регулюючим фактором, основою для правового регулювання [8, 6, 228–236].

Уточнення потребує тепер зміст самих принципів правового регулювання. Згадаймо, що основними «вузловими» моментами інституту правового регулювання можна назвати особливий предмет правового регулювання [4, 212; 9, 213];

особливі способи та методи, вид та тип правового регулювання [9, 215–217]; спрямованість на досягнення юридичних цілей та соціальних результатів [10, 9].

С. С. Алексеев здійснив своє спостереження щодо регулятивної сторони права на підставі дослідження дозволів та заборон. На наш погляд, дозволи та заборони є лише частиною принципу правового регулювання. Крім того, принцип правового регулювання — це не лише поєднання дозволів та заборон (метод правового регулювання). Принцип правового регулювання характеризує це регулювання більш повно, ніж метод правового регулювання, — він характеризує всі загальні головні риси конкретного механізму правового регулювання, в тому числі, описує і метод правового регулювання.

Враховуючи це, принцип правового регулювання постає як певна система правових засобів. Явище правових засобів, як відомо, отримало своє дослідження в рамках інструментальної теорії права [11, 16–23]. Як самостійна категорія поняття «правові засоби» почало досліджуватися на рубежі 70–80-х років XX ст. спочатку на галузевому рівні [12–14], а в теорії права проблему правових засобів сформулював у 1987 р. С. С. Алексеев [15].

На думку Б. І. Пугінського, правові засоби є «поєднаннями (комбінаціями) юридично значимих дій, які здійснюються суб'єктами з дозволеною мірою розсуду і слугують досягненню їх цілей (інтересів), що не суперечать законодавству і інтересам суспільства», а у вузькому значенні — це «юридичні способи вирішення суб'єктами відповідних завдань, досягнення своїх цілей (інтересів)» [16, 87]. С. С. Алексеев визначив правові засоби як «субстанціональні, інституціональні явища правової дійсності, що втілюють регулятивну силу права, його енергію» [15, 14]. В іншій роботі він характеризує їх як субстанціональні, такі, що «об'єктивувалися, правові явища, що мають фіксовані властивості, які дозволяють реалізувати потенціал права, його силу» [17, 223].

Інструментальний підхід в науці дозволяє предметно, конкретизовано розкрити не лише власну цінність права, абсолютність і пріоритет правових начал в суспільстві, силу духу права, але і окремі правові цінності — конкретні правові засоби і механізми, що мають конкретне практичне значення. Наприклад, до них відносяться безпека людини в конфліктних ситуаціях, визначеність і гарантованість прав, забезпечення істини при вирішенні юридичних питань; фундаментальні природжені права людини, демократичні принципи права; особливі правові засоби і юридичні механізми (все те, що називається юридичним інструментарієм), що забезпечують цінність права, гарантованість прав, інститути, що виражають оптимальне співвідношення нормативного і індивідуального регулювання, і т. д. Слід відзначити, що особливий пласт правових цінностей відноситься до приватного права. Цивільні інститути власності, різноманітних договірних зобов'язань — усі ці та інші інститути забезпечують високий правовий статус автономній особі, пріоритетну юридичну значущість індивідуальної волі.

З позицій інструментального підходу принципи правового регулювання є регулятивними сутностями, що поєднують, кожен, певну систему юридичних засобів. Але проблемою є те, що досі в науці немає однозначного уявлення про

конкретний перелік цих засобів. Традиційно правовими засобами називають юридичні норми, принципи права, окремі правові інститути та режими, правозастосовні акти, договори, суб'єктивні права, юридичні обов'язки, заборони, пільги, засоби заохочення, санкції та багато інших юридичних феноменів. На наш погляд, у розумінні юридичних засобів слід виходити, перш за все, з їх покликання втілювати права та обов'язки, досягати поставлених цілей та завдань. Тому юридичний засіб — це не просто, скажімо, декларативне положення; це певна конструкція, яка здатна гарантувати реальність, ефективність цієї декларації. Інструментальна теорія права дозволяє розглядати юридичні явища в аспекті їх високої функціональності, а принципи правового регулювання саме і покликані до цього — до постійного свого залучення та впливу.

Отже, з урахуванням зазначеного, можна зробити наступні висновки: принципи правового регулювання слід розглядати як базові теоретичні моделі, система специфічних нормативно — правових регулятивних засобів яких залучається до багатьох конкретних механізмів правового регулювання в залежності від специфіки предмета та мети правового регулювання. Крім того, для цілісності та гармонійності конструкції принципу правового регулювання він охоплює ще й певний метод правового регулювання. Принцип правового регулювання є конструкцією, яка задіяна до регулювання опосередковано — завдяки своїм юридичним засобам. Величезного значення ця категорія набуває завдяки тому, що вона має надати сталості та впорядкування регулюванню суспільних відносин. Функціональним призначенням принципів правового регулювання є підтримання балансу публічного та приватного у праві та вирішення протиріч, які існують у системі «суспільні відносини — правове регулювання». Варто зауважити, що у праві функціонує безліч механізмів правового регулювання як відносно відокремлених один від одного, так і таких, що взаємодіють. Проте, якщо цих механізмів величезна кількість, то принципів правового регулювання існує лише декілька (наприклад, як уособлення вищезазначених полярних сторін у праві ми виокремлюємо принцип цивільно — правового та принцип адміністративно-правового регулювання). Ці декілька принципів правового регулювання і розповсюджують свою дію щодо різних механізмів правового регулювання.

Враховуючи це, властивостями принципу правового регулювання є: структурна властивість (принцип правового регулювання складається з чітко визначених елементів — юридичних засобів та методу правового регулювання, які різняться своєю специфікою, що й зумовлює відмінності між принципами правового регулювання); системність елементів (означає єдність всіх елементів принципу правового регулювання — юридичних засобів та методу, що призводить до утворення логічної послідовної системи); регулятивність, що означає безпосередній регулятивний потенціал всіх елементів принципу правового регулювання; вираження регулятивної сторони об'єктивного права; функціональна властивість (той чи інший вид принципу правового регулювання використовується завжди під час правового регулювання певних правовідносин); дуже висока інструментальність призначення (принцип правового регулювання —

це конструкція, яка постійно активно задіяна для виконання своїх функцій, основною з яких є впорядкування певної сфери правовідносин за допомогою тієї системи юридичних засобів, яка б дозволила зробити вплив держави на правовідносини ефективним, не тиснути на приватно — правову сферу, в тому числі, надати ефективного захисту порушеним правам окремої особи, та запобігти порушенню публічних інтересів); нормативність (принцип правового регулювання складається з юридичних засобів, що мають нормативно — правову форму); синтетичність (розчинення всіх елементів принципу правового регулювання у численних нормах права, тому принцип правового регулювання можливо сконструювати як теоретичну модель за допомогою аналізу та синтезу змісту юридичних норм); імперативність (як наслідок нормативності елементів принципу правового регулювання); принципи правового регулювання як теоретична модель займають сторонню (зовнішню) позицію відносно численних механізмів правового регулювання; конкретність застосування (принципи правового регулювання мають своє конкретне застосування, оскільки їх структурні елементи задіяні у механізмах правового регулювання); обумовленість предметом та метою правового регулювання. В аспекті обумовленості метою принципи правового регулювання взаємодіють з принципами права як з тією основою, на яку потрібно орієнтуватися (адже принципи права виконують функцію «цілеполагання»).

Саме ці властивості складають внутрішню сутність принципу правового регулювання, вирізняють його з-поміж інших, схожих, категорій, зумовлюють його функціональне призначення, а також у своїй сукупності створюють передумови реальності існування принципів правового регулювання як самостійної юридичної категорії.

Література

1. Российская государственная библиотека [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://diss.rsl.ru/?lang=ru>.
2. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підручник / О. Ф. Скакун. — Х. : Еспада, 2006. — 776 с.
3. Теория государства и права : учеб. для студ. вузов, обучающихся по спец. «Юриспруденция» / под ред. В. М. Корельского, В. Д. Первалова. — 2-е изд., изм. и доп. — М. : ПОРМА (Изд-т. гр. ПОРМА — ИПФРА — М), 2000. — 595 с.
4. Загальна теорія держави і права : [підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл.] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко [та ін.]; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. — Х. : Право, 2010. — 584 с.
5. Семenov В. М. Конституционные принципы гражданского судопроизводства / В. М. Семenov. — М. : Юрид. лит., 1982. — 150 с.
6. Колодій А. М. Принципи права України : монографія / А. М. Колодій. — К. : Юрінком Інтер, 1998. — 208 с.
7. Саглаева Н. О. Трансформація функціонального призначення сучасних принципів цивільного права України у суддівському правозастосуванні як передумова зміни їх сутності // Теорія і практика правотворчої та правозастосовної діяльності у контексті сучасних реформаційних процесів : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. м. Харків, 29–30 жовт. 2011 р. : у 2 т. — Х. : ГО «Асоціація аспірантів — юристів», 2011. — Т. 2.
8. Общие дозволения и общие запреты в советском праве / ред. Л. А. Плеханова. — М. : Юрид. лит., 1989. — 288 с.

9. Алексеев С. С. Общая теория права : учебник / С. С. Алексеев. — 2-е изд., перераб. и доп. М. : ТК Велби : Проспект, 2008. — 576 с.
10. Механизм правового регулирования : учеб. пособие / К. В. Шундиков ; под ред. А. В. Малько. — Саратов : Изд-во Саратов. гос. акад. права, 2001. — 104 с.
11. Шундиков К. В. Инструментальная теория права — перспективное направление научного исследования // Правоведение. — 2002. — № 2.
12. Имущественные потребности и гражданское право / Н. А. Барнинов ; под ред. Ю. Х. Калмыкова. — Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1987. — 191 с.
13. Элькинц П. С. Цели и средства их достижения в советском уголовно-процессуальном праве / П. С. Элькинц. — Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1976. — 143 с.
14. Шевченко Я. Н. Средства защиты в гражданском праве // Советское государство и право. — 1977. — № 7.
15. Алексеев С. С. Правовые средства: постановка проблемы, понятие, классификация // Советское государство и право. — 1987. — № 6.
16. Пугинский Б. И. Гражданско-правовые средства в хозяйственных отношениях / Б. И. Пугинский. — М. : Юрид. лит., 1984. — 224 с.
17. Алексеев С. С. Теория права / С. С. Алексеев. М. : БЕК, 1995. — 320 с.

Анотація

Сагласва Н. О. Принципи правового регулювання як самостійна юридична категорія. Стаття.

Стаття присвячена дослідженню принципів правового регулювання, які, на думку автора, відмінні від принципів права та мають свою специфіку. Методологічна основа дослідження базується на аналізі зв'язку досліджуваної категорії з явищем правового регулювання, а також на застосуванні інструментальної теорії права. Автором надане визначення поняття принципів правового регулювання, визначені їх властивості та значення.

Ключові слова: принцип правового регулювання, правове регулювання, інструментальна теорія права, юридичні засоби.

Аннотация

Сагласва Н. А. Принципы правового регулирования как самостоятельная юридическая категория. Статья.

Статья посвящена исследованию принципов правового регулирования, которые, по мнению автора, отличны от принципов права и имеют свою специфику. Методологическая база исследования основана на анализе связи исследуемой категории с явлением правового регулирования, а также на применении инструментальной теории права. Автором дано определение понятия принципов правового регулирования, определены их свойства и значение.

Ключевые слова: принцип правового регулирования, правовое регулирование, инструментальная теория права, юридические средства.

Summary

Saglayeva N. O. Principles of the legal adjusting as independent legal category. — Article.

The article is sanctified to research of principles of the legal adjusting, that, in opinion of author, is different from principles of law and have the specific. The methodological base of research is based on the analysis of connection of the investigated category with the phenomenon of the legal adjusting, and also on application of instrumental theory of law. An author gave determination of concept of principles of the legal adjusting, their properties and value are also determined.

Keywords: principle of the legal adjusting, legal adjusting, instrumental theory of law, legal facilities.